

DOBROMIŁA NOWICKA

KILKA UWAG O REGULACJACH DOTYCZĄCYCH *DELATIONES* W SPRAWACH FISKALNYCH W USTAWODAWSTWIE CESARZY PIERWSZEJ POŁOWY IV WIEKU

Zagadnienie walki z występującym na szeroką skalę zjawiskiem denuncjacji w rzymskim prawie poklasycznym od lat budzi wiele wątpliwości w doktrynie romanistycznej. Większość kontrowersji rodzi właśnie kwestia odnoszenia poszczególnych źródeł do delacji fiskalnych lub/i¹ kryminalnych², a także charakteru zakazu formułowanego w stosunku do składania denuncjacji, który przez jednych badaczy rozumiany jest w sposób bardzo rygorystyczny i generalny³, przez in-

Dr DOBROMIŁA NOWICKA – adiunkt w Zakładzie Prawa Rzymskiego, Instytut Historii Państwa i Prawa, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Kuźnicza 46/47, 50-138 Wrocław (budynek B), e-mail: dobromila.nowicka@uwr.edu.pl

¹ Interpretacja uwzględniająca oba rodzaje denuncjacji przedstawiona została przez J. Gaudemeta, zob. J. GAUDEMET, *La répression de la délation au Bas-Empire*, [w:] *Φιλίασ χάρις. Miscellanea di studi classici in onore di Eugenio Manni*, t. III, Rome: Bretschneider 1980, s. 1077.) Spotkała się ona jednak ze słuszną krytyką m.in. ze strony T. Spagnuolo Vigority, zob. T. SPAGNUOLO VIGORITA, *Exsecranda pernicies. Delatori e fisco nell'età di Costantino*, Napoli: Jovene 1984, s. 24-25. Obecnie jej zwolenniczką jest jednak C. Russo Ruggeri, zob. C. RUSSO RUGGERI, *Indices e indicia. Contributo allo studio della collaborazione giudiziaria dei correi dissociati nell'esperienza criminale romana*, Torino Giappichelli 2011, s. 146, przyp. 476.

² Przegląd literatury w zakresie tej kontrowersji przedstawia: S. PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale in alcune costituzioni di Costantino?*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” 11 (1997), s. 171-172, przyp. 1, a także S. SCIORTINO, *Intorno a Interpretatio Theodosiani 9.39 'de calumniatoribus'*, „Annali de Seminario Giuridico (AUPA)” 52 (2007-2008), s. 243-244, przyp. 89-91 oraz D.A. CENTOLA, *Il crimen calumniae: contributo allo studio del processo criminale romano*, Napoli: Jovene 1999, s. 128, przyp. 39-41.

³ Tak np. G. PROVERA, *La vindictio caducorum. Contributo allo studio del processo fiscale romano*, Torino: Giappichelli 1964, s. 166, w świetle *edictum Costantini*. Podobnie, wskazując na zanik denuncjacji fiskalnej, zakazanej w 312 roku, F. MERCOGLIANO, *La petitio fiscale nell'organizzazione finanziaria da Costantino a Teodosio II*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” 12 (1998), s. 405.

nych zaś interpretowany znacznie liberalniej⁴, w ścisłym powiązaniu z ideą uchronienia osób niewinnych przed fałszywymi oskarżeniami, nie tylko godzącymi w ich dobre imię, ale też stwarzającymi poważne zagrożenie dla ich stanu majątkowego oraz ściągającymi na nich ryzyko poniesienia niezасłużonej kary. Z uwagi na najbogatszy materiał źródłowy odnoszący się do kwestii donosicielstwa w prawie poklasycznym, analizie zostaną poddane konstytucje cesarskie zawarte w księdze 10, tytule 10 Kodeksu Teodozjańskiego⁵. W związku z koniecznością ograniczenia zakresu opracowania skoncentruję się na konstytucjach wydanych przez cesarza Konstantyna jako tych, które są najwcześniejszymi regulacjami ujętymi w tym źródle, a które odnosić się mogą do donosów w sprawach fiskalnych,

⁴ Pośrednio na tę kontrowersję zwraca uwagę G. Provera, wskazując, że istnieją wątpliwości co do tak surowej kary, o której wspominają konstytucje umieszczone pod numerami 2 i 3, jako odnoszącej się bądź do każdego przypadku *delatio*, bądź tylko do określonego jej rodzaju, tj. denuncjacji bezpodstawnej. Zob. PROVERA, *La vindicatio caducorum*, s. 164.

⁵ O wiarygodności źródła, częstym skracaniu konstytucji, a także zmianach w ich treści, zob. np. N. VAN DER WAL, *Die Textfassung der spätrömischen Kaisergesetze in den Codices*, „Bullettino del Istituto di diritto romano” 83 (1980), zwł. s. 8-27, G.G. ARCHI, *Teodosio II e le sua codificazione*, Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane 1976, s. 396-398; E. VOLTERRA, *Il problema del testo delle costituzioni imperiali, La critica del testo*, [w:] *Atti del II Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del diritto (Venezia, 1967)*, t. II, Firenze: Olschki 1971, s. 822-1097; J. GAUDEMET, *Un problème de la codification théodosienne: les constitutions géminées*, „Revue internationale des droits de l'antiquité” 4 (1957), s. 253-267; T. HONORÉ, *The Making of the Theodosian Code*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 10 (1986), s. 156-161. Podkreślenia wymaga, że zgodnie z poglądem T. Honoré (s. 161), mimo niewielkich zmian w przytoczonych w kodeksie konstytucjach (przeciwnie J. Gaudemet i E. Volterra, wskazujący na znaczne zmiany), wierność przekazu uprawnia do podjęcia głębokiej analizy tekstu. O bogatej literaturze odnoszącej się do interpolacji kodeksu, zbiorczo np. M.A. DE DOMINICIS, *Registro delle alterazioni (glossemi ed interpolazioni) nelle costituzioni del Codice Teodosiano e nelle Novelle postteodosiane segnalate della critica*, „Bullettino del Istituto di diritto romano” 57-58 (1953), s. 396-397.

O sprzecznościach w ramach kodeksu, zob. z kolei U. VINCENTI, *Codice Teodosiano e interpretazione sistematica*, „Index” 24 (1996), s. 111-131. Na temat dwóch wersji Kodeksu Teodozjańskiego, z których jedna stanowiła bazę znanej nam dziś jego postaci, a druga używana była przez kompilatorów justyniańskich, które uzasadniają rozbieżności w przekazie obu kodeksów, zob. A. BISCARDI, *Studi sulla legislazione del basso impero, I. La legge delle citazioni*, „Studi Senesi” 53 (1939), s. 401-417, a także G.L. FALCHI, *La duplicità della tradizione del Codice Teodosiano*, „Labeo” 32 (1986), zwł. s. 291. Krytycznie o tej tezie G. SCHERILLO, *La critica del Codice Teodosiano e la legge delle citazioni di Valentiniano III*, „Studia et documenta historiae et iuris” 8 (1942), s. 21-22. Na temat różnic między konstytucjami zawartymi w obu kodeksach, z odniesieniem do tezy o dwóch wersjach Kodeksu Teodozjańskiego, także E. GERMINO, *Codex Teodosianus e Codex Iustinianus: un ipotesi di lavoro*, [w:] *Società e diritto nella tarda antichità*, red. L. da Giovanni, Napoli: D'Auria 2012, s. 61-84.

Dodatkowo, w odniesieniu do kryteriów wyboru konstytucji w Kodeksie Teodozjańskim, zob. E. VOLTERRA, *Sul contenuto del Codice Teodosiano*, „Bullettino del Istituto di diritto romano” 23 (1981), s. 85-124.

a także konstytucjach pochodzących od cesarza Konstancjusza, bezpośrednio dotyczących denuncjacji o tym charakterze.

RODZAJ DELACJI W ŹRÓDŁACH – FISKALNA CZY KRYMINALNA?

W zakresie pierwszego ze sformułowanych problemów badawczych rozstrzygającym argumentem wydaje się *prima facie* sam tytuł, który wyraźnie osadza zagadnienie delacji, a ściślej – delatorów⁶, w kontekście związanym z petycjami i przyznawaniem majątku przez Skarb Państwa jednostkom indywidualnym – *De petitionibus et ultro datis et delatoribus*. Dwie pierwsze konstytucje zawarte w tym tytule budzą jednak wątpliwości⁷, jako że nie zawierają w swej treści żadnego odniesienia do fiskalnego charakteru materii denuncjonowanej.

⁶ O pojęciu *delator*, zob. m.in. SPAGNUOLO VIGORITA, *Exsecranda pernicies*, s. 26-41. Na temat określenia *delator* w kontekście fiskalnym, zob. analizę Y. RIVIÈRE, *Les délateurs sous l'empire Romain*, Rome: École Française de Rome 2002, s. 27-44. Na temat kryminalnego znaczenia pojęcia *delator* w C. Th. 10.10.1 i 2, w kontekście *edictum de accusationibus*, zob. S. PIETRINI, *Sull'iniziativa del processo criminale romano (IV-V secolo)*, Milano: Giuffrè 1996, s. 97; TAŻ, *Delazione criminale o fiscale*, s. 186-188. Przeciwnie, gdy chodzi o wskazany edykt, RIVIÈRE, *Les délateurs*, s. 131-136. Por. także C. RUSSO RUGGERI, *L'«Edictum de accusationibus» di Costantino e i delatori*, [w:] *Studi in onore di Antonino Metro*, t. VI, Milano: Giuffrè 2010, s. 425-454.

Na temat *edictum de accusationibus* zob. zwł. Th. MOMMSEN, *Nuovo esemplare dell'editto 'de accusationibus' di Costantino*, „Buletino del Istituto di diritto romano” 2 (1899), s. 129-135; J. MOREAU, *Fragment, découvert à Sinope, de l'édit de Constantin "de accusationibus"*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte” 5/2 (1956), s. 253-256 (gdzie chodzi o brzmienie tekstu edyktu), a także M. AMELOTTI, *Da Diocleziano a Costantino. Note in tema di costituzioni imperiali*, „Studia et documenta historiae et iuris” 27 (1961), s. 249 wraz z przyp. 30; PIETRINI, *Sull'iniziativa*, s. 98-99; CENTOLA, *Il crimen*, s. 125-127. O pominięciu *edictum de accusationibus* w Kodeksie Teodozjańskim, mimo znajomości jego treści przez kompilatorów, co znajduje potwierdzenie w przypadku oskarżenia o *crimen maiestatis* (C.Th. 9.5.1), zob. M. SARGENTI, *Il Codice Teodosiano: tra mito e realtà*, „Studia et documenta historiae et iuris” 61 (1995), s. 379-380.

⁷ Jak słusznie zauważa PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 171, wyróżnić można dwie skrajne interpretacje – pierwsza odnosi zakaz denuncjacji do kryminalnych, druga zaś – do fiskalnych. Na temat wątpliwości w doktrynie co do jedynie fiskalnego bądź również kryminalnego charakteru delacji z C.Th. 10.10.2, zob. PROVERA, *La vindictio caducorum*, s. 164; SCIORTINO, *Gli indices*, s. 60, przyp. 3; TENZE, *Intorno*, s. 243-245, przyp. 89-91.

O kryminalnym charakterze *delationes* z dwóch pierwszych konstytucji stanowczo PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 184; H. WIELING, *Constantinische Schenkungen*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” 9 (1993), s. 273; CENTOLA, *Il crimen*, s. 130-135. Na temat poglądów dotyczących uznania konstytucji z C. Th. 10.10.1 za odnoszącą się do materii donosów kryminalnych, zaś tych umieszczonych pod numerami 2 i 3 do fiskalnych, zob. SPAGNUOLO VIGORITA, *Exsecranda pernicies*, s. 22-23, przyp. 2. Sam Autor jednak uważa, iż obie te konstytucje dotyczyły jedynie delatorów fiskalnych – zob. tamże, s. 87. Zob. też wcześniej TENZE, *'Prohibitae delationes'. Il divieto di delazione fiscale nel Panegirico del 313*, [w:] *Hestiasis: studi di tardi anti-*

Pierwsza ze wskazanych konstytucji wspomina jedynie o karze głównej za złamanie wcześniejszych uregulowań odnoszących się do delatorów, druga wprost o uduszeniu donosiciela i wycięciu mu języka, tak by sędziowie nie mogli usłyszeć ani jego kalumnii, ani też w ogóle jego głosu⁸.

C. Th. 10.10.1⁹ (313 Ian. 18)¹⁰

IMP. CONSTANTINVS A. AD POPVLVM. POST ALIA: „De delatoribus iam certa statuimus; quibus si quis contra fecerit, poenam capitale excipiet”¹¹. P(RO)P(OSITA) XV KAL. FEB. CONSTANTINO A. III ET LICINIO III CONSS.

C. Th. 10.10.2 [=BREV.10.5.1]¹² (319 [?] Dec. 1).

IDEM A. AD POPVLVM.: „Conprimatur unum maximum humanae vitae malum delatorum execranda pernicies et inter primos conatus in ipsis faucibus stranguletur et amputata radicitus invidiae lingua vellatur, ita ut iudices nec calumniam nec vocem prorsus deferentis admittant, sed si qui delator exstiterit, capitali sententiae subiugetur”. DAT. ET P(RO)P(OSITA)

chità offertà a Salvatore Calderone, t. III, Messina: Sicania 1987 (1991), s. 337-372. Podobnie C. VENTURINI, *Recensione a T. Spagnuolo Vigorita, Exsecranda pernicies. Delatori e fisco nell'età di Costantino, Napoli 1984*, „Iura” 35 (1984), s. 153-160; B. SANTALUCIA, *Diritto e processo penale nell'antica Roma*, wyd. 2, Milano: Giuffrè 1998, s. 292, wraz z przyp. 92; RIVIÈRE, *Les délateurs*, s. 131. Krytycznie względem tej tezy wypowiedziała się z kolei PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 179-180. Kryminalny charakter anonimowej *delatio* z C.Th. 10.10.2, w powiązaniu z *calumnia*, wskazywał już E. COSTA, *Crimini e pene. Da Romolo a Giustiniano*, Bologna: Zanichelli 1921, s. 137. Konstytucję umieszczoną pod numerem 2 jako odnoszącą się do generalnego zakazu denuncjacji fiskalnych interpretuje z kolei L. FANIZZA, *Delatori e accusatori. L'iniziativa nei processi dell'età imperiale*, Roma: „L'Erma” di Bretschneider 1988, s. 107-108. Por. też S. SCIORTINO, *Gli indici nel processo criminale extra ordinem*, „Iuris antiqui historia” 3 (2011), s. 60-61.

⁸ Na temat kar dla delatorów zob. GAUDEMET, *La répression*, s. 1074-1075.

⁹ Fragmenty Kodeksu Teodozjańskiego cytowane są za: Th. MOMMSEN, P.M. MEYER, *Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmondianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes*, t. 1.2, Berolini: Apud Weidmannos 1905, s. 549-551.

¹⁰ O wcześniejszym pochodzeniu konstytucji, podkreślając, że wskazana data odnosi się do jej ogłoszenia, a nie wydania, GERMINO, *Codex Teodosianus*, s. 63, przyp.10, uznając konstytucję zawartą w C.Th. 10.10.1 za najwcześniejszą (i zauważając, że tę samą datę nosi też konstytucja umieszczona w C.Th. 13.10.1) z wydanych przez Konstantyna. Por. jednak przyp. 15.

O problemach z datacją konstytucji i ich adresatami w Kodeksie Teodozjańskim, zob. zwł. SARGENTI, *Il Codice*, s. 394-396.

¹¹ Jak podkreśla CENTOLA, *Il crimen*, s. 132, z samego brzmienia konstytucji wynika, iż przytoczono tylko część normy (*post alia*), a nadto w oczywisty sposób odnosi się ona do wcześniejszego uregulowania tej materii, którym była konstytucja zawarta w C.Th. 10.10.2.

¹² Poza kwestionowaniem daty wydania konstytucji (1 Dec. 319), o czym niżej, także fragment („sed si quis delator [...] subiugentur”) wzbudził wątpliwości U. BRASIELLO, *La repressione penale in diritto romano*, Napoli: Jovene 1937, s. 525-526, przyp. 17, co do oryginalności. Zob. DE DOMINICIS, *Registro*, s. 427.

IN FORO DIVI TRAIANI KAL. DECEMB. CONSTANTINO A. V. ET LICINIO CAES. CONSS.¹³

Mimo że obie konstytucje koncentrują się więc na karze dla delatorów, z konstytucji umieszczonej pod numerem drugim¹⁴ wynika ściśle powiązanie między działalnością delatora a oszczerczymi treściami przez niego dostarczonymi, przed którymi należy uchronić sędziów orzekających w sprawie. Z konstytucji tej nie wynika zatem, że działalność donosicieli została całkowicie zakazana, jak można by było zakładać na gruncie konstytucji umieszczonej pod numerem pierwszym, a jedynie, że donosy oparte o fałszywe twierdzenia prowadzić będą do surowej odpowiedzialności delatorów. To zaś, wraz ze wskazaną surowością kary, świadczy o rozszerzeniu regulacji dotyczącej fałszywych oskarżeń – kalumnii¹⁵ – na sytuację delatorów w procesie karnym, którzy od tej pory odpowiadali za oszczercze donosy na tych samych zasadach, co już wcześniej fałszywi oskarżyciele¹⁶.

¹³ Na uwagę zasługuje tu analiza J. GAUDEMETA, *Constantin, restaurateur de l'ordre*, [w:] *Studi in onore di Siro Solazzi nel cinquantesimo anniversario del suo insegnamento universitario (1899-1948)*, Napoli: Jovene 1948, s. 653, który podkreśla, że zarówno zaadresowanie konstytucji do ludu, jak i ogłoszenie jej na Forum Trajana wskazuje, że według Konstantyna zasługiwała ona na szerokie upublicznienie. O rozpowszechnianiu konstytucji cesarskich, choć w odniesieniu do późniejszego okresu, zob. np. S. PULIATTI, *Le costituzioni tardoantiche: diffusione e autenticazione*, „*Studia et documenta historiae et iuris*” 74 (2008), s. 99-133.

Podkreślić należy, za GAUDEMETEM, *Constantin*, s. 653-654, że konstytucja umieszczona w C.Th. 10.10.2, wpisywała się w konstantyńską politykę przywracania porządku, zmierzając do stłumienia zjawiska lub zagrożenia nadużywania delacji przez ofiary tyrańskiego Maksencjusza, które w ten sposób mogły chcieć się zemścić na jego stronnikach.

O wstręcie, odrazie, z jaką cesarz wypowiada się o delatorach, w szczególności WIELING, *Constantinische*, s. 273; CENTOLA, *Il crimen*, s. 132.

¹⁴ Konstytucja umieszczona pod numerem drugim i opatrzona datą 319 r. uznana została za w rzeczywistości wcześniejszą od tej umieszczonej pod numerem pierwszym, datowanej na 313 r., i nawiązującej właśnie do konstytucji z C.Th. 10.10.2. Tym samym przyjąć należy, że konstytucja ta została wydana w grudniu 312 r., a zatem jest nie tylko najwcześniejszą konstytucją dotyczącą tej materii, o jakiej wiemy, lecz w ogóle najwcześniejszą ze znanych konstytucji tego cesarza, wydaną niedługo po jego zwycięstwie nad Maksencjuszem. Zob. GAUDEMET, *Constantin*, s. 653, przyp. 6; SPAGNUOLO VIGORITA, *Exsecranda pernicies*, s. 6-8; AMELOTI, *Da Diocleziano*, s. 253, przyp. 38.

¹⁵ O konstantyńskim ujęciu *calumnia*, zob. CENTOLA, *Il crimen*, s. 119-124; S. GIGLIO, *Il problema dell'iniziativa nella «cognitio» criminale. Normative e prassi da Augusto a Diocleziano*, Torino: Giappichelli 2009, s. 186 (odnośnie do C.Th. 9.10.3). Szerzej o regulacjach dotyczących *calumnia*, zob. CENTOLA, *Il crimen*, s. 136-147 (odnośnie do regulacji z IV w.) oraz s. 147-149 (w odniesieniu do regulacji z V w.); TENZE, *In tema di responsabilità penale nella legislazione tardoimperiale*, „*Studia et documenta historiae et iuris*” 68 (2002), s. 18-30.

¹⁶ O ścisłym związku między działalnością delatora a *calumnia*, zob. CENTOLA, *Il crimen*, s. 132, a także SCIORTINO, *Intorno*, s. 245, który wskazuje, iż C.Th. 10.10.2 przyjmuje definicję *calumnia* z C.Th. 9.39.3, traktując ją jako realizującą się przez fałszywe lub nieudowodnione donosy.

Na temat roli *delationes*, *subscriptiones* i *inscriptiones* w oskarżeniach w sprawach kryminalnych, zob. zwłaszcza L. MER, *L'accusation dans la procedure penale du Bas-Empire romain*, Ren-

Z samej konstytucji nie wynika zatem, że odnosić ją można do denuncjacji w sprawach fiskalnych, a podobieństwo sytuacji fałszywego delatora do kalumniatora przemawia za uznaniem konstytucji za odnoszącą się do delacji kryminalnej.

Wątek fiskalny, obok kryminalnego, pojawia się jednak w wizygockiej *interpretatio*¹⁷ do konstytucji umieszczonej pod numerem drugim, w której określono delatorów jako tych, którzy denuncjują majątek należący do innych, jako – jak należy przypuszczać – przynależny fiskusowi, lub którzy atakują poprzez swą *delatio* życie innego człowieka.

INTERPRETATIO. „Delatores dicuntur, qui aut facultates prodiderint alienas aut caput inpetunt alienum. Quicumque delator cuiuslibet rei exstiterit, in ipso proditoris initio a iudice loci correptus continuo stranguletur et ei incisa radicitus lingua tollatur, ut is qui proditor futurus est nec calumnia nec vox illius audiatur”.

nes: Université de Rennes 1953, z recenzją G. CRIFÒ, *Procedimento accusatorio criminale nel basso Impero*, „Index” 2 (1973), s. 389-394. Por. też uwagi F. PERGAMI, *Il processo criminale nella legislazione degli imperatori Valentiniano I e Valente*, „Index” 25 (1997), s. 503-506, na temat znaczenia *inscriptio* w drugiej połowie IV w. CENTOLA, *Il crimen*, s. 135, idzie jeszcze dalej w swojej tezie o związku między obiema instytucjami, wskazując, że konstytucje zawarte w C.Th. 10.10.1 i 2 przyspieszyły przemianę *calumnia* w kierunku oskarżenia nieudowodnionego.

¹⁷ Na temat tej *Interpretatio* szerzej zob. SPAGNUOLO VIGORITA, *Exsecranda pernicies*, s. 42-47. Por. zwł. wnioski Autora (tamże, s. 47), co do dualistycznego charakteru *interpretatio*, której pierwsza część miała być jedynie wyjaśnieniem pojęcia „delator”, w oderwaniu od konstytucji – i stąd obok delatorów fiskalnych, których ta dotyczy, pojawili się kryminalni – zaś dopiero druga jej część dotyczyła już konstytucji umieszczonej pod numerem 2. Słuszną krytykę tego stanowiska sformułowała PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 180-181, wskazując na jasne powiązania *interpretatio* z *calumnia* i nie mając wątpliwości co do kryminalnego charakteru *delatio*, o którą chodziło. Autorka zwraca także uwagę na odmienną karę w przypadku konstytucji drugiej, trzeciej oraz *interpretatio* – w *interpretatio* wskazane zostało, że delator karany miał być *gladio*, ale tylko po postępowaniu przeprowadzonym na wniosek pokrzywdzonego bezpodstawną denuncjacją, podczas gdy w konstytucji ukaranie delatora przez sędziów ma charakter automatyczny – zob. tamże, s. 183.

O różnych stylach interpretacji wizygockich, zob. F. WIEACKER, *Lateinische kommentare zum Codex Theodosianus*, [w:] *Symbolae Friburgenses in honorem Ottonis Lenel*, Leipzig: Tauchnitz 1931, s. 259-356; HONORÉ, *The Making*, s. 157. Na temat wiarygodności wizygockich *interpretationes*, zob. z kolei HONORÉ, *The Making*, s. 157-158. Szczególnie istotna z punktu widzenia omawianej *interpretatio* jest obserwacja M.A. de Dominicis, *Satura critica sulle fonti postclassiche*, [w:] *Studi in onore di Edoardo Volterra*, Giuffrè, Milano 1971, s. 503 oraz 510, zgodnie z którą *interpretationes* czasem odnosiły się do pełniejszej wersji konstytucji, zawierając informacje, których brakuje w tekście przytoczonym w Kodeksie Teodozjańskim. Zob. HONORÉ, *The Making*, s. 157, wraz z przyp. 116. Zob. też DE DOMINICIS, *Registro*, s. 393-394, przyp. 30, w kwestii uzupełnienia przez *interpretatio* treści nieznanych w Breviarium, z powołaniem na A. CHECCHINI, *Studi storico-critici sulla Interpretatio al Codice Teodosiano*, [w:] *Scritti storici in memoria di Giovanni Monticolo*, red. C. Cipolla [et al.], Venezia: G. di S. Fabbris 1913, s. 6-53.

Uwzględnienie przypadku denuncjacji co do majątku przypadającego fiskusowi ma więc najprawdopodobniej dopiero późniejsze pochodzenie¹⁸ i, jak można zasadnie zakładać, nie odnosi się do rozstrzygnięcia konstantyńskiego. Współgra jednak z ogólną tendencją do zaostrzania tonu regulacji i sankcji wobec osób, które dopuszczają się formułowania fałszywych lub niepopartych dowodami twierdzeń¹⁹, przejawiającą się także w regulacjach dotyczących pokrewnej kwestii *libelli famosi*²⁰.

W kontekście uznania, że obie powyższe konstytucje dotyczyły oryginalnie jedynie denuncjacji o charakterze kryminalnym, pozostaje jednak wątpliwość wynikająca z umieszczenia ich w tytule dotyczącym tak denuncjacji, jak i petycji w sprawach fiskalnych. Za słuszną uznać tu należy propozycję przyjęcia, że regulacje konstantyńskie postanowiono wykorzystać w walce z nasilającym się w późniejszym czasie zjawiskiem fałszywego lub przynajmniej bezpodstawnego donoszenia w sprawach fiskalnych²¹.

¹⁸ Zob. też PIETRINI, *Sull'iniziativa*, s. przyp. 147, s. 107-108; TAŽ, *Delazione criminale o fiscale*, s. 186-187.

¹⁹ W kontekście *edictum de accusationibus* oraz C.Th. 9.5.1 zagadnienie kryminalnej natury delacji w C.Th. 10.10. 1 i 2 osadza także PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 171-177. Autorka wskazuje na cel wydania edyktu, jakim była chęć ochrony osób niewinnych przed bezpodstawnymi, nieprzemyślanymi oskarżeniami. Na temat późniejszej relacji między interesem publicznym w procesie fiskalnym a ochroną jednostki, zob. z kolei F. PERGAMI, *Interesse pubblico e tutela del privato nella legislazione tardoimperiale in materia di processo fiscale*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” 12 (1998), s. 413-431.

²⁰ O *libelli famosi* jako anonimowych i oszczerczych denuncjacjach, w stosunku do których pierwszą generalną konstytucją była ta umieszczona w C.Th. 9.34.7 (chronologicznie wcześniejsza konstytucja, przytoczona w C.Th. 9.34 pod numerami 2,3,4 nie były skierowane *ad populum*), SARGENTI, *Il Codice*, s. 389. Autor podkreśla jednak, że istniała wcześniejsza norma odnosząca się do tej materii i zawarta była w *edictum de accusationibus*, nieuwzględnionym w kodyfikacji teodozjańskiej, lecz zawierającym rozdział o *libelli famosi*, zakazujący składania denuncjacji anonimowych i wprowadzający nakaz ich niszczenia. O powodach, dla których edykt ten nie znalazł odzwierciedlenia w Kodeksie Teodozjańskim, w postaci postulatów zwięzłości tekstu [propozycja A.D. MANFREDINIEGO, *Osservazioni sulla compilazione teodosiana (C. Th. 1, 1, 5, 6 e Nov. Th. 1) in margine a C. Th. 9,34 (de famosis libellis)*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” 4 (1981), s. 425], jako zupełnie nieprzekonujących, SARGENTI, *Il Codice*, s. 389-390, przyp. 40. Szerzej o *libelli famosi*, zob. np. C. DUPONT, *Injuria et delicta privés dans les constitutions de Constantin*, „Revue internationale des droits de l'antiquité” 1 (1952), s. 435-437 (w ujęciu konstantyńskim); MANFREDINI, *Osservazioni*, s. 385-428; B. SANTALUCIA, *Costantino e i "libelli famosi"*, „Index” 26 (1998), s. 185-198; SARGENTI, *Il Codice*, s. 392-393; D. Nowicka, *Zniesławienie w prawie rzymskim*, Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa 2013, s. 153-184. O *libelli famosi* jako tych, dla których w C.Th. 10.10.10 przewidziana została kara śmierci, zob. PERGAMI, *Il processo*, s. 506-510, utrzymując, że norma przeciw delatorom powinna być identyfikowana z *edictum* z C.Th. 9.34.7. Analogiczny wydzwięk ma też konstytucja umieszczona w C.Th. 9.34.8. Tamże.

²¹ Stojąc na stanowisku o kryminalnym charakterze donosów z dwóch pierwszych konstytucji przytoczonych w tym tytule, tezę taką sformułowała PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 186.

CHARAKTER ZAKAZU DENUNCJACJI W SPRAWACH FISKALNYCH

Kwestii *delatio* w sprawach fiskalnych z pewnością dotyczy natomiast konstytucja umieszczona pod numerem trzecim²², dając podstawę do rozważań o charakterze zakazu denuncjacji w tym zakresie.

Aprobująco o tej propozycji wyjaśnienia umieszczenia kryminalnych konstytucji w tytule 10, CEN-TOLA, *Il crimen*, s. 131. S. Pietrini uznała jednak, że umieszczenie konstytucji odnoszących się do delacji kryminalnych w tytule traktującym o delacjach i petycjach fiskalnych wynikało z tego, że po uregulowaniach Konstantyna, które okazały się skuteczne w ograniczeniu znaczenia zjawiska bezpodstawnego donoszenia w sprawach karnych, materia ta nie wymagała już dalszych regulacji (wyjątkiem jest tu konstytucja Walentyniana z 365 r.). Z tak daleko idącym poglądem o skuteczności regulacji konstantyńskich w odniesieniu do stłumienia zjawiska donoszenia w sprawach kryminalnych trudno się jednak zgodzić. Podkreślenia wymaga, że nawet *interpretatio* do C.Th. 10.10.2 nie ogranicza bowiem zastosowania konstytucji do donosów w sprawach fiskalnych, a więc mających na celu zamach na majątek, ale wskazuje również ataki na *caput* innej osoby. Wydaje się więc, że tak szerokie traktowanie zagadnienia tak *delatio*, jak i *petitio* fiskalnej w Kodeksie Teodozjańskim, wynika z coraz większego rozpowszechnienia niemających podstaw petycji o przyznanie majątku w oparciu o fałszywe twierdzenia informatorów w czasach bezpośrednio poprzedzających oraz współczesnych tworzeniu kodeksu, która to tendencja ostatecznie znalazła odzwierciedlenie w zakazie wnoszenia petycji fiskalnej (zob. przyp. 35), nie ma zaś związku z domniemanym i wątpliwym zanikiem zjawiska (fałszywego) donoszenia w sprawach kryminalnych.

²² Za dotyczącą jedynie delatorów dostarczających fałszywych informacji w sprawach fiskalnych, konstytucję tę uznał także WIELING, *Constantinische*, s. 278. Tak też, w odróżnieniu od dość generalnych sformułowań w odniesieniu do dwóch pierwszych konstytucji (które według PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 184, świadczą o tym, że odnosiły się one do *delationes par excellence*, tj. denuncjacji kryminalnych), PROVERA, *La vindicatio caducorum*, s. 164. Warto w tym kontekście wskazać, że fragment *Pauli Sententiae* 5.13.1, dotyczący całkowitego zakazu denuncjacji w sprawach fiskalnych, bywa odnoszony do regulacji nie wcześniejszej niż konstantyńska (zob. S. SOLAZZI, *Saggi di critica romanistica*, [w:] *Scritti di diritto romano*, t. IV, Napoli: Jovene 1963, s. 692-695) lub konstantyńskiej (FANIZZA, *Delatori e accusatori*, s. 108), nie zaś, jak twierdzono w starszej doktrynie, do unormowań z czasów Aleksandra Sewera (tak T. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig: Duncker & Humblot 1899, s. 880, przyp. 4). Jak wskazuje PROVERA, *La vindicatio caducorum*, s. 166-167, istnieją w tym względzie dwie możliwości interpretacyjne, wskazane już przez S. Solazziego (SOLAZZI, *Saggi*, s. 695) – albo, że autor *Pauli Sententiae* błędnie zinterpretował tę konstytucję, w czego efekcie z fragmentu *Sententiae* wynika generalny zakaz denuncjacji wszelkiego typu, bądź też wiernie odtworzył jej treść. Według G. Provery, właściwe jest to drugie podejście. Podobnie SPAGNUOLO VIGORITA, *Exsecranda pernicies*, s. 81-86, uznaje wiarygodność sentencji jako odtwarzającej ideę regulacji konstantyńskich w odniesieniu do *delationes* fiskalnych. PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 184-185, podkreśla z kolei kontrast między fragmentem zaczerpniętym z *Pauli Sententiae* a konstytucją z C. Th. 10.10.3. Na oderwanie przekazu z *Pauli Sententiae* od regulacji konstantyńskiej zwracał też uwagę GAUDEMET, *La répression de la délation*, s. 1077. Por. także S. GIGLIO, *PS. 5.13-15, Edictum de accusationibus e giurisdizione criminale nel tardo impero romano*, „Studia et documenta historiae et iuris” 68 (2002), s. 205-263; A.M. GIOMARO, *Per lo studio della calumnia. Aspetti di deontologia processuale in Roma antica*, Torino: G. Giappichelli 2003, s. 195, przyp. 245.

C. Th. 10.10.3 [=BREV.10.5.2]²³ (335 Mart. 22)

IDEM A. AD PROVINCIALES. „Omnes iudices invigilare praecipimus et delatores poenis adficere. Apertissimi enim iuris est, ut, quod ex cuiuscumque patrimonio ceciderit in casum, et legibus et retro iuris ordine fisci advocatis agentibus vindicetur. Sed quia nonnulli praecipites secundum ius possessa patrimonia deferre non cessant, damus omnibus, qui se laesos existimant, contra delatores severitatem iudicium inplorare ferro destrictam. Nemo enim potest delatorem plus agnoscere quam ille, qui iniuriam per eius nequitiam sustinuit”. DAT. XI. KAL. APRIL. CONSTANTINOP(OLI) CONSTANTIO ET ALBINO CONSS.

Cesarz wskazuje w niej wyraźnie, że delatorzy mają podlegać karze, sędziom zaś zaleca czujność. Podkreśla także, że w przypadku, gdy czyjś majątek staje się należny Skarbowi Państwa jako *caducum*²⁴, zadanie uzyskania jego wydania przypada adwokatom skarbu państwa, nie zaś prywatnym jednostkom. Z tego względu, w związku ze zjawiskiem pochopnego zgłaszania posiadanych zgodnie z prawem majątków jako przynależnych fiskusowi, osoby, które czuły się skrzywdzone takimi fałszywymi twierdzeniami, uprawnione były do pomszczenia doznaney krzywdy poprzez odwołanie się do sędziów wyposażonych w prawo do ukarania delatorów mieczem. Co interesujące, z konstytucji tej wynika, że delatorzy w sprawach fiskalnych nie byli ścigani i karani z urzędu, a z inicjatywy i na wyraźny wniosek pokrzywdzonego ich oszczerczym donosem²⁵. Uzasadnienie w postaci wskazania, że to właśnie pokrzywdzony jest osobą najbardziej predestynowaną do rozpoznania osoby, przez której nikczemność ucierpiał, wyraźnie odwołuje się do naruszenia jedynie interesu indywidualnego wskutek dokonanej, a niemającej podstaw w rzeczywistości, denuncjacji. Ponadto, warto zwrócić uwagę na prawdopodobną motywację delatora, który, zachowując anonimowość, raczej nie działał w interesie publicznym, a jedynie w celu zaszkodzenia określo-

²³ G. BESELER, *Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen*, t. II, Tübingen: Mohr 1911, s. 19-20, przyp. 1, uznał wyrażenie *in casum* za nieoryginalne, umieszczone w tekście zamiast *in commissum*. Zob. DE DOMINICIS, *Registro*, s. 427.

²⁴ Przegląd literatury w zakresie *bona caduca* i *vacantia*, zob. F. FASOLINO, *La petitio di beni fiscali nella legislazione di Teodosio II e Valentiniano III*, „Teoria e Storia del Diritto Privato” 9 (2016), s. 3-4, przyp. 5.

²⁵ Podobnie PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 183, podkreślając, że karanie odbywało się wyłącznie z inicjatywy pokrzywdzonego, zatem dotyczyło jedynie przypadku, gdy pochopna denuncjacja odnosiła się do posiadanego w sposób uprawniony majątku. Warto wskazać, że G. Provera uważa, że w przypadku odkrycia delatora przez obywatela chodziło jedynie o denuncjację bezpodstawną, gdyż, gdyby stała się ona podstawą zwycięskiego działania *advocatus fisci*, ten gorliwie ukryłby wkład informatora. Zob. PROVERA, *La vindictio caducorum*, s. 169. Inaczej SOLAZZI, *Saggi*, s. 695, wskazując na cel uregulowania w postaci surowego karania fałszywych donosicieli, by, poprzez zagrożenie takiego czynu karą śmierci, doprowadzić do wyeliminowania ich perfidii.

nej osobie. Wywołane przez informatora wątpliwości, co do podstaw jej posiadania, narażały nie tylko interesy majątkowe tej osoby, ale również, w razie rozpowszechnienia informacji o podejrzeniach tego rodzaju, wpływać mogły negatywnie na jej postrzeganie w społeczeństwie²⁶.

Kwestią o zasadniczym znaczeniu przy interpretacji tej konstytucji wydaje się być anonimowość informatora, której kres położyć miała inicjatywa pokrzywdzonego. Podążając tym tropem stwierdzić by należało, że państwo nie miało szczególnego interesu w odkryciu jego personaliów, zwłaszcza że nawet informacje przez niego dostarczone, jako zdyskwalifikowane, gdy chodzi o postępowanie w sprawie windykacji majątku przez obrońców interesu fiskalnego państwa, stanowić mogły jedynie nieformalne wskazówki, podlegające sprawdzeniu przed podjęciem jakichś zdecydowanych działań przez osoby do tego powołane, tj. *advocati fisci*²⁷, będące jedynymi uprawnionymi do wszczęcia postępowania windykacyjnego w stosunku do dóbr przynależnych Skarbowi Państwa. Trudno zatem uznać, że donos, który okazał się fałszywy, w poważny sposób godził w interesy państwa wobec istniejącego zakazu opierania jakichkolwiek formalnych procedur windykacyjnych na jego treści. Jako że anonimowy donos służyć mógł jedynie pośrednio do uzyskania nieformalnych informacji przez *advocati fisci* – podobnie jak jakiegokolwiek nawet przypadkiem zasłyszane pogłoski o rzekomej przynależności określonych nieruchomości fiskusowi, jedynym interesem państwa, jaki mógł zostać naruszony w wyniku takiego fałszywego donosu, był niepotrzebny nakład pracy urzędników cesarskich w celu sprawdzenia wiarygodności donosu.

W sytuacji informacji anonimowej, jakiej dotyczy wskazana konstytucja, nakład środków na odnalezienie fałszywego donosiciela w celu pociągnięcia go do odpowiedzialności uznany został widocznie za przewyższający ewentualny uszczerbek poniesiony wskutek podjęcia działań sprawdzających bezpodstawny donos. Jednocześnie uprawnienie, jakie otrzymała osoba, której majątek został zaatakowany przy pomocy fałszywego twierdzenia delatora, z jednoczesnym przerwaniem ciężaru wskazania jego personaliów na jednostkę prywatną, przyczyniało się do „bezkosztowej” realizacji walki organów państwowych z fałszywymi,

²⁶ Odrębną kwestią, przekraczającą zakres niniejszego opracowania, jest możliwość uznania takiego zachowania za realizujące czyn *iniuria*, o której poklasycznym zakresie np. M. HAGEMANN, *Iniuria. von den XII-Tafeln bis zur Justinianischen Kodifikation*, Köln–Weimar–Wien: Böhlau 1998, s. 115-222.

²⁷ Na ten temat zob. np. P. LAMBRINI, *In tema di “advocatus fisci” nell’ordinamento romano*, „Studia et documenta historiae et iuris” 59 (1993), s. 325-336.

anonimowymi donosami w imię ochrony interesu jednostek, których majątek został zaatakowany²⁸.

W kontekście analizy charakteru zakazu dostarczania informacji przez donosicieli w sprawach fiskalnych, podkreślenia wymaga, że konstytucja umieszczona pod numerem trzecim odnosi się jedynie do donosów zarazem fałszywych i anonimowych, w żaden sposób nie mogąc potwierdzać tezy o generalnym zakazie denuncjowania w sprawach fiskalnych w okresie konstancyjskim.

Kolejna konstytucja, pochodząca już od Konstancjusza, zawiera jedynie ogólne stwierdzenie, że działania przeciwko majątkom innych osób poprzez potajemne dostarczanie informacji²⁹ nie będą dozwolone w związku – z jednej strony – z zamiarem zabezpieczenia niewinności osób będących w posiadaniu majątków zgodnie z prawem, z drugiej zaś – celem wstrzymania zuchwałości „pewnych osób”, tj. właśnie delatorów. Nie ma tu jednak mowy o jakichś sankcjach za dostarczanie informacji tego rodzaju, tym bardziej tak surowych, jak by to wynikało zwłaszcza z dwóch pierwszych konstytucji zawartych w tym tytule.

C. Th. 10.10.4³⁰ (338 Iun. 12)³¹

²⁸ G. Provera uważa natomiast, że przerwienie szukania i wskazania informatora na obywatela było efektem tego, że cesarz nie był przekonany, że skrupulatne poszukiwanie pozostającego w ukryciu informatora w każdej sprawie i zagrożenie karą główną wystarczyłoby do wyeliminowania działalności delatorskiej w sprawach fiskalnych. Zob. PROVERA, *La vindicatio caducorum*, s. 169. Co interesujące w tym kontekście, w przypadku *libelli famosi*, ciężar wskazania autora twierdzeń zawartych w anonimowym piśmie, nie obarczał osoby w nim szkalowanej. Zob. np. konstytucję cesarza Konstantyna z 319 roku, zawartą w C.Th. 9.34.1, wyraźnie wskazującą na poszukiwanie autorów *libelli famosi*.

²⁹ Ciekawą interpretację wskazania w tej konstytucji, że chodzi o anonimowych, sekretnych informatorów, przedstawił G. Provera. Według tego Autora, *ratio legis* tego unormowania stanowić miało wyeliminowanie sytuacji, w których to sami *advocati fisci* ukrywali nie tylko tożsamość, ale nawet w ogóle udział delatorów w zbudowaniu podstaw powództwa i dostarczeniu dowodów. Autor, uznając, że wszelkie denuncjacje były zabronione i surowo karane, doszedł do wniosku, zgodnie z którym takie ukrywanie delatorów miało zapewnić również przyszłą, także sekretną, współpracę z obrońcami interesu fiskalnego państwa. Działanie *advocati fisci* w takiej sytuacji było przeciwne działaniom podejmowanym przez obywateli, gdy sprawa dotyczyła denuncjacji bezpodstawnej. Zob. PROVERA, *La vindicatio caducorum*, s. 176, por. też PIETRINI, *Sull'iniziativa*, s. 111-112, która uważa, że także w przypadku tej konstytucji chodziło w rzeczywistości o denuncjacje kryminalną, nawiązując do konstancyjskich regulacji odnoszących się do *libelli famosi* (zwł. C. Th. 9.34.4 oraz 5). Tym samym Autorka przyjmuje stanowisko interpretacyjne zbliżone z wyrażonym przez Manfrediniego (*Osservazioni*, s. 412-428). Krytycznie na temat zawężania rozumienia *libelli famosi* do informacji jedynie na temat popełnionych przestępstw, zob. NOWICKA, *Zniesławienie*, s. 166-179.

³⁰ O związkach tej konstytucji z konstytucją przytoczoną w C.Th. 9.34.5, zob. SARGENTI, *Il Codice*, s. 392.

³¹ Według M. Sargentiego (tamże), data ta powinna być późniejsza niż data wydania konstytucji umieszczonej w C.Th. 9.34.5, jako że chodziło o egzemplarz dołączony do uprzednio sformułowanej *epistula* (zob. przypis 33).

IMP. CONSTANTIVS A. CELSINO P(RAEFECTO) P(RAETORIO)³².
 „Innocentiam securitate firmantes et quorundam audaciam prohibentes edic-
 tum promulgavimus, ne quid occultis delationibus possit in hominum licere
 fortunas”. DAT. PRID. ID. IVN. VIMINAC(IO) VRSO ET POLEMIO
 CONSS.

Jakkolwiek regulacja ta *prima facie* nie dostarcza nowych informacji na temat charakteru zakazu denuncjacji w sprawach fiskalnych, dostrzec w niej można przeniesienie akcentu z donosów fałszywych i anonimowych na te o charakterze jedynie anonimowym. Mimo że o oszczerczej naturze *delationes* świadczyć może wspomniany wzgląd na niewinność osób, w stosunku do majątku których sformułowano zarzut jego przypadania fiskusowi, wydaje się, że to właśnie druga z wyżej wskazanych motywacji ma charakter decydujący. To bowiem ograniczenie zuchwałości delatorów, którzy anonimowo dostarczają informacji, stanowi rdzeń konstytucji. Przypuszczać można, że unikanie ujawnienia swych personaliów przez osobę denuncjującą, a tym samym odpowiedzialności za fałszywą denuncjację, interpretowane było jako co najmniej brak pewności co do materii denuncjowanej (a może nawet chęć nękania prawowitego właściciela niesłusznie denuncjowanych dóbr), a w konsekwencji samo w sobie podawało w wątpliwość wiarygodność jej twierdzeń. Konstytucja ta miała zatem zniechęcić do dostarczania donosów anonimowych, wskazując bezskuteczność podejmowania takich działań. Nie jest jednak jasne, czy sama anonimowość informatora była wystarczającą przesłanką dla jego ukarania. W kontekście, wynikającego z konstytucji Konstancyjna, przekazania inicjatywy ścigania osobie, która czuła się pokrzywdzona oszczerczym twierdzeniem delatora, wydaje się to jednak mało prawdopodobne.

Położenie akcentu na wyeliminowanie nie wszystkich, a jedynie anonimowych, a tym samym niewiarygodnych, donosów, potwierdzać może także późniejsza konstytucja Konstancjusza, umieszczona w Kodeksie Teodozjańskim pod numerem siódmym.

C. Th. 10.10.7 (345 Mai. 15)

IDEM A. AD EVSTATHIVM COM(ITEM) R(ERVM) P(RIVATARVM).
 „Nulli palatino delatorios libellos de competentibus rei privatae nostrae re-
 bus accipere liceat, nec delatori ad comitatum nostrum vel officium sublimi-

³² Zob. uwagi M. Sargentiego (tamże) o błędzie w określeniu funkcji adresata, który w 338 r. pełnił urząd prokonsula Afryki. Według M. Sargentiego, tamże, s. 392-393, konstytucja ta stanowi treść *epistula* skierowanej właśnie do prokonsula Afryki, w którym kancelaria cesarska przekazuje mu egzemplarz edyktu przeciw *libelli famosi*, adresowanej *ad Afros*. Inaczej W. LITEWSKI, *Recensione a Pietrini S., Sull'iniziativa del processo criminale romano (IV-V secolo)*, Milano 1996, „Index” 8 (2000), s. 438.

tatis tuae pateat accessus, priusquam ordinarius iudex cognitione suscepta veram esse delatoris adsertionem probaverit adque ad tuam sublimitatem rettulerit". DAT. ID. MAI. TREV(IRIS) AMANTIO ET ALBINO CONSS.

Początek konstytucji nie odbiega treściowo od poprzednio cytowanej, jedynie ją uściślając – cesarz zakazuje palatynom przyjmowania od delatorów formalnych zarzutów dotyczących majątków, które miałyby być należne cesarzowi, zabrania delatorom dostępu do sądu cesarskiego i urzędu kierowanego przez adresata konstytucji, będącego administratorem domen cesarskich. Rozstrzygnięcie jednak na tak stanowczym stwierdzeniu się nie kończy i zachowuje swoją ważność jedynie do momentu, gdy namiestnik prowincji, po podjęciu dochodzenia w tym zakresie, nie wykaże, że twierdzenia delatora są prawdziwe i nie przedstawi sprawy adresatowi konstytucji³³. Uprawniony wobec tego jest wniosek, zgodnie z którym korzystanie z informacji dostarczanych przez informatorów nie było samo w sobie zabronione, lecz niedopuszczalne było oparcie formalnego rozstrzygnięcia bezpośrednio o informacje przez nich przekazane. Dopiero oficjalnie zweryfikowane, mogły się one stać podstawą do wdrożenia formalnej drogi postępowania w sprawach o windykację majątku przypadającego fiskusowi, wskutek zawiadomienia o sprawie administratora domen cesarskich, jednak nigdy bezpośrednio³⁴.

Konstytucję tę w stosunku do poprzednich różni przede wszystkim brak anonimowości delatora – jest nim bowiem konkretna osoba o znanych personaliach, która, jakkolwiek nie może wystąpić w żadnej formalnej roli (przy czym zakaz ma charakter trwały i bezwzględny w odniesieniu do roli wszczynającego postępowanie w imieniu fiskusa, zaś względny co do możliwości formalnego wysłuchania przed sądem cesarskim czy administratorem domen cesarskich), nie jest jednak pociągana do odpowiedzialności z tytułu dostarczenia informacji. Ponadto, informacje te, pod warunkiem ich pozytywnego zweryfikowania, mogą stać się podstawą dalszego postępowania i to już nie tylko nieformalnie, a wskutek formalnego dopuszczenia delatora do wystąpienia przed sądem cesarskim bądź ad-

³³ Zob. też WIELING, *Constantinische*, s. 278. Autor jednak zauważa, że w tym przypadku dochodzi do wykorzystania twierdzeń delatora w procesie przed namiestnikiem prowincji oraz wskazuje na podobieństwo tego rozwiązania do przyjętego w konstytucji przytoczonej w C.Th. 10.10.9.

³⁴ Konstytucja ta została w interesujący, choć niemogący zostać zaakceptowany, sposób zinterpretowana przez G. Proverę. Włoski Autor dostrzegł w niej echa dawnego sposobu normowania prowadzenia postępowań w sprawach fiskalnych, w których delator działający w imieniu osoby trzeciej był zobowiązany do dostarczenia informacji o swoim zleceniodawcy. Podobnie tutaj na delatorów nałożono obowiązek wzięcia udziału w procesie i dostarczenia dowodów na poparcie informacji, których dotyczyła denuncjacja, choć bez przyznania im roli powoda, a jedynie denuncjatora. Zob. PROVERA, *La vindictio caducorum*, s. 176-177. To ich właśnie miała dotyczyć też konstytucja umieszczona pod numerem dziesiątym, przewidująca karę śmierci w razie nieudowodnienia faktów denuncjowanych.

ministratorem domen cesarskich. Tym samym nieanonimowy donosiciel, który dostarczył prawdziwych informacji, a co za tym idzie – jak można przypuszczać – działający na korzyść interesu Skarbu Państwa, nie zaś z osobistych pobudek, nie tylko nie podlegał karze, lecz nawet był wysłuchiwany. Konstytucja ta zatem potwierdza wcześniej sformułowane stwierdzenie, że zakaz denuncjacji fiskalnej w analizowanych konstytucjach nie miał bezwzględno, generalnego charakteru, a odnosił się jedynie do fałszywych i anonimowych lub – ewentualnie – wszelkich anonimowych *delationes*.

Dla uzupełnienia obrazu nastawienia cesarza pierwszej połowy IV w. do delatorów w sprawach fiskalnych, warto także przytoczyć konstytucję Konstancjusza umieszczoną pod numerem siódmym, a wskazującą na pierwszoplanową rolę informatorów w sytuacji, gdy ktoś ubiegał się o przyznanie mu majątku, który, jak utrzymywał, przysługiwał fiskusowi³⁵.

C.Th. 10.10.8 (353 [352?] Mart. 5).

IDEM A. AD ORIONEM COM(ITEM) R(ERUM) (PRIVATARUM). „Qui largientibus nobis aliquid fuerint consecuti, cum delatoribus suis ad iudicia veniant, in iure consistant, negotia persequantur, ut adseveratio delatorum prodat fisco debitas facultates. In eos autem, qui aliquorum detulerint patrimonia, adfirmantes ad fisci nostri dominium pertinere, si non potuerint ostendere quod adstruxerant, severitas competens exeratur. Consequens igitur erit petitiones legibus minime consentaneas a iudiciis removeri nec eos adfici metu, qui legibus possident proprias facultates”. DAT. III NON. MART. SIRMIO CONSTANTIO A. VI ET CONSTATE CAES. CONSS.

W takiej sytuacji bowiem *petitor* zobowiązany był do przedstawienia w sądzie osoby swego informatora (też zwanego delatorem)³⁶, którego twierdzenia odno-

³⁵ G. Provera dostrzega tu wprowadzenie nowego typu procesu, w którym *petitor* stał się powodem, zaś delator/delatorzy zobowiązani byli do dostarczenia dowodów na poparcie informacji, które stały się podstawą wniosku. Zob. PROVERA, *La vindicatio caducorum*, s. 179. Na temat *petitio* w sprawach fiskalnych, zob. T. SPAGNUOLO VIGORITA, *Nuovi indirizzi di politica fiscale nella legislazione di Costantino*, [w:] *Società romana e impero tardoantico. I. Istituzioni, ceti, economie*, red. A. Giardina, Roma: Laterza 1986, s. 71-80; F. MERCOGLIANO, *Die petitores in der Fiskalgesetzgebung: petitores in der Fiskalgesetzgebung*, „Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung” 111 (1994), s. 449-457; TENZE, *La petitio*, s. 405-412; FASOLINO, *La petitio*, s. 1-43, z podaną tam literaturą. Na temat roli delatorów w przypadku *petitiones*, zob. też WIELING, *Constantinische*, s. 278-281.

³⁶ W efekcie zobowiązania *petitores* do ujawnienia swych informatorów w procedurze o przyznanie dóbr przypadających fiskusowi, można spotkać pogląd, że działalność delatorów została utrzymana, jednak nie w roli osób uprawnionych do wszczynania procesu fiskalnego, lecz jedynie informatorów *petitores*, w praktyce stających się informatorami urzędników fiskalnych. Zob. MERCOGLIANO, *Die petitores*, s. 456; TENZE, *La petitio*, s. 411. Zob. też PROVERA, *La vindicatio*, s. 182-188. Krytycznie wobec tezy o transformacji delatora w petitora, FASOLINO, *La petitio*, s. 5-15, pod-

śnie do charakteru majątku jako przynależnemu fiskusowi miały zostać dowiedzione. W konstytucji tej jednocześnie cesarz zaznacza, że odpowiednia surowość³⁷ będzie miała zastosowanie wobec tych, którzy wskazują majątki innych osób jako te, do których prawa ma fiskus, chyba że delatorzy ci są w stanie udowodnić swe twierdzenia³⁸. W sytuacji, gdy petycje tego rodzaju nie znajdują uzasadnienia, zostaną one usunięte z sądów, zaś prawowici posiadacze własnych majątków nie powinni czuć się zagrożeni bezpodstawnym ich odebraniem.

W tym przypadku zatem chodzi o sytuację, w której zgłoszenie mienia jako przynależnego fiskusowi, służy bezpośrednio następczemu uzyskaniu od Skarbu Państwa majątku lub części majątku, który był przedmiotem petycji³⁹. Zobowiązanie osoby ubiegającej się o otrzymanie wskazanego majątku do przedstawienia informatora, a zatem wykazania w ten sposób podstaw swej petycji, eliminuje problem oparcia ewentualnej decyzji⁴⁰ o informacje pochodzące z anonimowego źródła⁴¹. Osoba zainteresowana – a zatem ubiegająca się o przyznanie jej określonych dóbr – zobowiązana jest do przedstawienia personaliów swego informatora, przy czym spełnienie tego obowiązku jest warunkiem *sine qua non* rozpatrzenia petycji. Uregulowanie takie z pewnością miało na celu wyciągnięcie konsekwencji wobec osoby, której twierdzenia okazałyby się bezpodstawne, bez angażowania organów państwa w działania, mające na celu odkrycie fałszywego, anonimowego delatora.

Podkreślenia wymaga, że w razie stwierdzenia fałszywości twierdzeń informatora, działanie to stanowiło próbę wyłudzenia majątku, należącego zgodnie z prawem do innej osoby, przy użyciu w tym celu, a konkretnie wprowadzeniu w błąd,

kreślając różnice pomiędzy obiema rolami: *delator* miał na celu osiągnięcie przesunięcia majątkowego z osoby prywatnej na Skarb Państwa, podczas gdy *petitor* zwracał się z prośbą o przydzielenie dóbr należących do fiskusa osobie prywatnej, tj. samemu sobie (tamże, s. 8).

Podkreślenia wymaga, za MERCOGLIANO, *La petitio*, s. 412, że nastawienie odnośnie do działalności *petitorów*, a wraz z nimi ich informatorów, zmieniło się za panowania Teodozjusza II i Walentyniana III, co znalazło przejaw w konstytucji umieszczonej w C.Th. 10.10.33, a także Nov.Theod. 17.2.1 (=C.10.12.2). Zob. tamże, przyp. 36. Szerzej o *petitio* w ustawodawstwie wskazanych cesarzy, zob. FASOLINO, *La petitio*, s. 4; 21-41.

³⁷ Na karę śmierci w tym przypadku wskazuje wprost WIELING, *Constantinische*, s. 278, zaznaczając, że chodzi o sytuację, w której o zasadności twierdzeń delatora nie uda się przekonać sędziego.

³⁸ O konieczności udowodnienia twierdzeń delatora jako przesłance nadzwyczaj często powtarzającej się w konstytucjach, tamże, s. 279, wraz z przyp. 60 (z powołaniem na C.Th. 10.10.7; 9; 12; 13; 18; 20; 22; 28; 30).

³⁹ O procedurze w przypadku zgłaszania petycji, zob. FASOLINO, *La petitio*, s. 15-18.

⁴⁰ Decyzja cesarza przybierała formę *rescriptum* lub *adnotatio*, zob. tamże, s. 16.

⁴¹ Weryfikacja informacji należała do zadań *comes rei privatae*, choć w praktyce najistotniejszą rolę pełnił tu *rationalis*, który na miejscu badał stan prawny nieruchomości, zob. tamże, s. 16-17.

aparatu Skarbu Państwa. Nie ma tu zatem miejsca na oddanie inicjatywy osobie, która poczuła się skrzywdzona bezpodstawną denuncjacją – „stosowna surowość” miała znaleźć zastosowanie wobec wszystkich fałszywych denuncjatorów. Automatyzm wymierzenia kary za fałszywy donos będący wprowadzeniem w błąd administracji cesarskiej zastąpił zatem pozostawienie inicjatywy osobie, której majątek był przedmiotem donosu. Co istotne, różnicę w stosunku do konstytucji umieszczonej pod numerem trzecim dostrzec można także w zakresie domniemanej motywacji delatora. Skoro bowiem osoba ta zdecydowała się na przekazanie informacji nie organom państwa (jak w przypadku konstytucji umieszczonej pod numerem siódmym), ale temu, kto miał ubiegać się o przyznanie, wskazanego jako przypadającego fiskusowi, majątku, przyczyniając się tym samym do powstania poważnego przysporzenia po jego stronie, zapewne nie działała bezinteresownie, licząc na jakąś formę gratyfikacji. Jako że całe przedsięwzięcie – w przypadku przyznania majątku na podstawie fałszywego donosu – miało w zamierzeniu znaczący wpływ na sytuację ekonomiczną zarówno osoby składającej petycję, jak i – najprawdopodobniej – jej informatora, potrzebne były stanowcze kroki zniechęcające do tego typu działalności. Wspomniany automatyzm karania, poza wskazanymi już wcześniej uwarunkowaniami, stanowić mógł dodatkowy czynnik odstręczający od podejmowania ryzyka składania bezpodstawnych petycji na podstawie fałszywych informacji.

Konieczność przedstawienia personaliów delatora eliminowała zatem procedowanie w oparciu o informacje anonimowe – a tym samym niewiarygodne, jednocześnie wyłączając konieczność poszukiwania donosicieli przez organy administracji cesarskiej w sytuacji, gdyby donos okazał się fałszywy. Dostarczanie prawdziwych informacji przez delatorów o znanych personaliach, także w przypadku ubiegania się przez *petitores* o przyznanie im denuncjowanego majątku, nie podlegało jednak karze, a nawet stanowiło formalną podstawę wszczęcia procedury o windykację majątku przypadającego fiskusowi, która, w razie powodzenia, otwierała drogę do uzyskania przez nich wskazanego majątku.

WNIOSKI

W zakresie pierwszej wątpliwości sformułowanej na wstępie niniejszego artykułu, stwierdzić należy, że jakkolwiek pierwsze dwie konstytucje umieszczone w Kodeksie Teodozjańskim w tytule dziesiątym oryginalnie nie dotyczyły zagadnienia *delationes* w sprawach fiskalnych, pozostałe z analizowanych konstytucji cesarzy Konstantyna i Konstancjusza żywo odnosiły się do tej materii. Z tego

względu stanowią dobry materiał do analizy drugiego z zaznaczonych na wstępie problemu.

Już pobieżna analiza powyższych konstytucji wskazuje wyraźnie, że korzystanie z informacji dostarczanych przez delatorów wcale nie było całkowicie zakazane⁴². Jest to zresztą zupełnie zrozumiałe z uwagi na interes państwa w uzyskaniu informacji co do majątków bezpieczeństwa czy przypadających fiskusowi prawem kaduka⁴³. Jakkolwiek „wyręczanie” obrońcy interesów fiskalnych państwa (*advocatus fisci*) odpowiedzialnego za windykację majątków przypadających Skarbowi Państwa przez delatorów było od Konstantina zupełnie wykluczone⁴⁴, w pierwszej połowie IV w. nie istniał generalny i bezwzględny zakaz donoszenia w sprawach fiskalnych. Na podstawie konstytucji obu cesarzy wnosić jednak należy, że zjawisko składania anonimowych, fałszywych donosów w sprawach rzekomo nielegalnie posiadanego majątku, który miał być należny fiskusowi, osiągnęło takie rozmiary, że konieczne było podjęcie stanowczych kroków zaradczych. Brak możliwości wszczęcia postępowania w sprawie uzyskania wskazanego przez donosiciela majątku w oparciu o twierdzenia dostarczone przez anonimowego donosiciela, a także jego surowe ukaranie – w razie wskazania osoby delatora przez pokrzywdzonego oszczerczym twierdzeniem, z pewnością wpisywały się w konstantyńską politykę przywracania porządku i ochrony niewinnych. Jednocześnie jednak podkreślenia wymaga, że rezygnacja ze ścigania z urzędu anonimowych, fałszywych donosicieli, całkowicie przerzucała ciężar odkrycia ich personaliów na osoby, którym niesłusznie zarzucono posiadanie dóbr przynależnych fiskusowi, co świadczyć może o niewielkim zainteresowaniu Skarbu Państwa poszukiwaniem fałszywych delatorów. Zaznaczyć w tym kontekście także należy, że jakkolwiek formalnie nie można było wykorzystać informacji dostarczonych

⁴² Tak też PIETRINI, *Delazione criminale o fiscale*, s. 187. Podobnie w odniesieniu do donosów w sprawach kryminalnych, SANTALUCIA, *Costantino*, s. 196. Wyraźną dopuszczalność *delationes* przewidują np. konstantyńskie konstytucje umieszczone w C.Th. 9.16.1 czy 24.1.4. Zob. GAUDEMET, *Constantin*, s. 655, przyp. 18. O kolejnych przykładach dopuszczalności *delationes*, a nawet ustanawiania nagród dla delatorów, zob. WIELING, *Constantinische*, s. 274, przyp. 38-41.

⁴³ Całkowity zakaz denuncjacji odnaleźć natomiast można np. w konstytucjach zawartych w C. 9.35.3 czy C. 10.14.4. Zob. tamże, s. 272.

⁴⁴ Spotkać można pogląd, zgodnie z którym zmiana ta, wprowadzona przez Konstantina, była efektem stopniowego zmniejszania się znaczenia delatorów, którzy wcześniej oficjalnie współpracowali z obrońcami interesu fiskalnego państwa, zazwyczaj inicjując postępowanie i dostarczając dowodów. Wynikać to miało z ich niewielkiej roli procesowej, która przyczyniła się ostatecznie do uzyskania przez dotychczasowych współpracowników pozycji donosicieli. Konstantin całą inicjatywę w procesach fiskalnych przyznał wyłącznie *advocati fisci*, wyłączając jakiegokolwiek uprawnienia *quibus de populo*. Tak PROVERA, *La vindictio caducorum*, s. 168. O ukształtowaniu procesu fiskalnego także T. SPAGNUOLO VIGORITA, *Aspetti e problemi del processo fiscale in età costantiniana*, „Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana” (1996), s. 149-170.

przez anonimowego delatora, jego twierdzenia mogły – pośrednio i nieformalnie – przyczynić się do zwrócenia uwagi urzędników cesarskich na wskazane w donosie nieruchomości, a po wstępnej weryfikacji, wszczęcia postępowania windykacyjnego w imieniu fiskusa. Z tego też względu na szczególną uwagę zasługuje kontekst, w którym Konstantyn wypowiada się o karze dla delatorów fiskalnych – mimo generalnego charakteru stwierdzenia z początku konstytucji umieszczonej pod numerem trzecim, cesarz ostatecznie koncentruje się nie na delatorach jako takich, a jedynie na dostarczających nieprawdziwych informacji, bez ujawnienia swych personaliów. Nakaz ich karania zatem odnosić należy, jak się wydaje, jedynie do zarazem anonimowych i fałszywych informatorów. Tym samym wątpliwości budzi kwestia traktowania delatorów jedynie anonimowych, którzy jednak dostarczyli informacji prawdziwych. Częściowe doprecyzowanie tej kwestii odnaleźć można jednak w konstytucji wydanej przez Konstancjusza zaledwie trzy lata później. Wynika z niej bowiem wprost, że anonimowe donosy w sprawach odnoszących się do majątków nie będą dopuszczalne, jak należy domniemywać, jako uzasadniające jakiegokolwiek postępowanie przeciw ich właścicielom lub posiadaczom. Jako że nie ma podstaw do uznania, iż polityka względem donosicieli w sprawach fiskalnych uległa w tym czasie znaczącym zmianom, na podstawie tych konstytucji przypuszczać należy, że w pierwszej połowie IV w. anonimowe donosy w sprawach fiskalnych nie mogły stanowić podstaw jakiegokolwiek procedury co do windykacji majątku rzekomo należnego Skarbowi Państwa, jednak karalne były jedynie w przypadku, gdy okazały się fałszywe i tylko o tyle, o ile pokrzywdzony nieprawdziwymi twierdzeniami wskazał osobę delatora. Jednocześnie donos dostarczony przez osobę nieukrywającą swych personaliów, jeśli został pozytywnie zweryfikowany przez cesarskich urzędników, mógł stanowić podstawę wszczęcia postępowania o windykację wskazanego przez delatora majątku jako przypadającego fiskusowi. Dopóki jednak nie upewniono się co do zasadności twierdzeń informatora, nie mógł być on formalnie wysłuchany.

Na podstawie powyższych regulacji można zatem wysnuć wniosek, że informacje dostarczane przez delatorów anonimowych formalnie nie podlegały wykorzystaniu, zaś *delationes* pochodzące od osób nieukrywających swych personaliów były sprawdzane i, jeśli okazały się prawdziwe, stanowiły podstawę dalszych działań urzędników cesarskich.

W tym kontekście podkreślenia wymaga, że ostatnia z pokrótce analizowanych wyżej konstytucji, jakkolwiek odnosząca się już nie do *delationes*, a *petitiones* w sprawach fiskalnych, wyraźnie dopuszcza, a nawet zobowiązuje osobę, która ubiega się o uzyskanie od cesarza majątku – jako przypadającego fiskusowi – do przyprowadzenia swego informatora. Tym samym delator ten musiał być for-

malnie wysłuchany. Co najistotniejsze w tym względzie, nie podlegał on karze, jeśli jego twierdzenia okazały się prawdziwe⁴⁵. Tylko bowiem ci, którym nie udało się wykazać prawdziwości dostarczonych przez siebie informacji ponosili surową odpowiedzialność.

Wskazane w powyższych konstytucjach zakazy wszczynania postępowania, odmowa wysłuchania czy opierania rozstrzygnięcia o niezweryfikowane donosy, tak jak surowe kary dla delatorów, wymierzone były zatem nie w działalność informatorów jako taką, a w tę przejawiającą się w anonimowych, a jednocześnie nierozważnych lub świadomie fałszywych donosach. Nawiązując zatem do drugiej ze sformułowanych na wstępie wątpliwości w doktrynie prawa rzymskiego skonstatować należy, że, gdy chodzi o regulacje pochodzące z pierwszej połowy IV w., nie może być mowy o generalnym i absolutnym zakazie denuncjacji w sprawach fiskalnych, a raczej o istotnych obwarowaniach dopuszczalności tego zjawiska.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- AMELOTTI Mario: Da Diocleziano a Costantino. Note in tema di costituzioni imperiali, *Studia et documenta historiae et iuris* 27 (1961), s. 241-323.
- ARCHI Gian G.: Teodosio II e le sua codificazione, Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane 1976.
- BESELER Gerhard: Beiträge zur Kritik der römischen Rechtsquellen, t. II, Tübingen: Mohr 1911.
- BISCARDI Arnaldo: Studi sulla legislazione del basso impero, I. La legge delle citazioni, *Studi Senesi* 53 (1939), s. 401-417.
- BRASIELLO Ugo: La repressione penale in diritto romano, Napoli: Jovene 1937.
- CENTOLA Donato A.: Il crimen calumniae: contributo allo studio del processo criminale romano, Napoli: Jovene 1999.
- CENTOLA Donato A.: In tema di responsabilità penale nella legislazione tardoimperiale, *Studia et documenta historiae et iuris* 68 (2002), s. 17-30.

⁴⁵ Jak można domniemywać, podobnie jak wcześniej w stosunku do *delationes*, z czasem także w przypadku *petitiones*, doprowadziło to do wykształcenia się „zawodowych” informatorów. Dla ograniczenia tego zjawiska cesarze wprowadzili limit występowania w roli informatora, formułującego twierdzenia odnośnie do stanu prawnego wskazywanej w *petitio* nieruchomości, także w przypadku, gdy jego twierdzenia odpowiadały rzeczywistości – gdy bowiem powoływany był w tym charakterze po raz trzeci, mimo dowiedzenia prawdziwości swych zarzutów, podlegał karze głównej (zob. C.Th. 10.10.12.2; C.Th. 10.10.13). Z czasem nasilenie zjawiska doprowadziło do dalszego zastrzeżenia regulacji i w końcu wyłączenia możliwości tak występowania w roli informatorów przedstawianych przez *petitores*, jak również samego składania petycji co do dóbr rzekomo przynależnych Skarbowi Państwa. Zob. przyp. 33.

- CHECCHINI Aldo: Studi storico-critici sulla Interpretatio al Codice Teodosiano, [w:] Scritti storici in memoria di Giovanni Monticolo, red. C. Cipolla [et al.], Venezia: G. di S. Fabbri 1913, s. 1-53.
- COSTA Emilio: Crimini e pene. Da Romolo a Giustiniano, Bologna: Zanichelli 1921.
- CRIFÒ Giuliano: Procedimento accusatorio criminale nel basso Impero, *Index* 2 (1973), s. 389-394.
- DE DOMINICIS Mario A.: Registro delle alterazioni (glossemi ed interpolazioni) nelle costituzioni del Codice Teodosiano e nelle Novelle postteodosiane segnalate della critica, *Bullettino del Istituto di diritto romano* 57-58 (1953), s. 383-442.
- DE DOMINICIS Mario A.: Satura critica sulle fonti postclassiche, [w:] Studi in onore di Edoardo Volterra, Milano: Giuffrè 1971, s. 503-547.
- DUPONT Clemence: Injuria et délits privés dans les constitutions de Constantin, *Revue internationale des droits de l'antiquité* 1 (1952), s. 423-444.
- FALCHI Gian L.: La duplicità della tradizione del Codice Teodosiano, *Labeo* 32 (1986), s. 282-292.
- FANIZZA Lucia: Delatori e accusatori. L'iniziativa nei processi del età imperiale, Roma: „L'Erma” di Bretschneider 1988.
- FASOLINO Francesco: La petitio di beni fiscali nella legislazione di Teodosio II e Valentiniano III, *Teoria e Storia del Diritto Privato* 9 (2016), s. 1-43.
- GAUDEMET Jean: Constantin, restaurateur de l'ordre, [w:] Studi in onore di Siro Solazzi nel cinquantenario anniversario del suo insegnamento universitario (1899-1948), Napoli: Jovene 1948, s. 652-674.
- GAUDEMET Jean: La répression de la délation au Bas-Empire, [w:] Φιλίας χάριν. Miscellanea di studi classici in onore di Eugenio Manni, t. III, Rome: Bretschneider 1980, s. 1065-1085.
- GAUDEMET Jean: Un problème de la codification théodosienne: les constitutions géminées, *Revue internationale des droits de l'antiquité* 4 (1957), s. 253-267.
- GERMINO Emilio: Codex Teodosianus e Codex Iustinianus: un ipotesi di lavoro, [w:] Società e diritto nella tarda antichità, red. L. da Giovanni, Napoli: D'Auria 2012, s. 61-85.
- GIGLIO Stefano: Il problema dell'iniziativa nella «cognitio» criminale. Normative e prassi da Augusto a Diocleziano, Torino: Giappichelli 2009.
- GIGLIO Stefano: PS. 5.13-15, Edictum de accusationibus e giurisdizione criminale nel tardo impero romano, *Studia et documenta historiae et iuris* 68 (2002), s. 205-263.
- GIOMARO Anna M.: Per lo studio della calumnia. Aspetti di deontologia processuale in Roma antica, Torino: G. Giappichelli 2003.
- HAGEMANN Matthias: Iniuria. von den XII-Tafeln bis zur Justinianischen Kodifikation, Köln-Weimar-Wien: Böhlau 1998.
- HONORÉ Tony: The Making of the Theodosian Code, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 10 (1986), s. 133-222.
- LAMBRINI Paola: In tema di “advocatus fisci” nell'ordinamento romano, *Studia et documenta historiae et iuris* 59 (1993), s. 325-336.
- LITEWSKI Wiesław: Recensione a Pietrini S., Sull'iniziativa del processo criminale romano (IV-V secolo), Milano 1996, *Index* 28 (2000), s. 430-444.
- MANFREDINI Arrigo D.: Osservazioni sulla compilazione teodosiana (C. Th. 1, 1, 5, 6 e Nov. Th. 1) in margine a C. Th. 9,34 (de famosis libellis), *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana* 4 (1981), s. 385-428.
- MER Luis: L'accusation dans la procedure penale du Bas-Empire romain, Rennes: Université de Rennes 1953.

- MERCOGLIANO Felice: Die petitores in der Fiskalgesetzgebung: petitores in der Fiskalgesetzgebung, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 111 (1994), s. 449-457.
- MERCOGLIANO Felice: La petitio fiscale nell'organizzazione finanziaria da Costantino a Teodosio II, *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana* 12 (1998), s. 405-412.
- MOMMSEN Theodor, MEYER Paul M.: Theodosiani libri XVI cum Constitutionibus Sirmo-ndianis et Leges novellae ad Theodosianum pertinentes, t. 1.2, Berolini: Apud Weidmannos 1905.
- MOMMSEN Theodor: Nuovo esemplare dell'editto 'de accusationibus' di Costantino, *Bullettino del Istituto di diritto romano* 2 (1899), s. 129-135.
- MOMMSEN Theodor: Römisches Strafrecht, Leipzig: Duncker & Humblot 1899.
- MOREAU Jacques: Fragment, découvert à Sinope, de l'édit de Constantin "de accusationibus", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 5/2 (1956), s. 253-256.
- NOWICKA Dobromiła: Zniesławienie w prawie rzymskim, Wrocław: Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa 2013.
- PERGAMI Federico: Il processo criminale nella legislazione degli imperatori Valentiniano I e Valente, *Index* 25 (1997), s. 501-519.
- PERGAMI Federico: Interesse pubblico e tutela del privato nella legislazione tardoimperiale in materia di processo fiscale, *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana* 12 (1998), s. 413-431.
- PIETRINI Stefania: Delazione criminale o fiscale in alcune costituzioni di Costantino?, *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana* 11 (1997), s. 171-188.
- PIETRINI Stefania: Sull'iniziativa del processo criminale romano (IV-V secolo), Milano: Giuffrè 1996.
- PROVERA Giuseppe: La vindictio caducorum. Contributo allo studio del processo fiscale romano, Torino: Giapichelli 1964.
- PULIATTI Salvatore: Le costituzioni tardoantiche: diffusione e autenticazione, *Studia et documenta historiae et iuris* 74 (2008), s. 99-133.
- RIVIÈRE Yann: Les délateurs sous l'empire Romain, Rome: École Française de Rome 2002.
- RUSSO RUGGERI Carmela: Indices e indicia. Contributo allo studio della collaborazione giudiziaria dei correi dissociati nell'esperienza criminale romana, Torino: Giapichelli 2011.
- RUSSO RUGGERI Carmela: L'«Edictum de accusationibus» di Costantino e i delatori, [w:] Studi in onore di Antonino Metro, red. C. Russo Ruggeri, t. VI, Milano: Giuffrè 2010, s. 425-454.
- SANTALUCIA Bernardo: Costantino e i "libelli famosi", *Index* 26 (1998), s. 185-198.
- SANTALUCIA Bernardo: Diritto e processo penale nell'antica Roma, wyd. 2, Milano: Giuffrè 1998.
- SARGENTI Manlio: Il Codice Teodosiano: tra mito a realtà, *Studia et documenta historiae et iuris* 61 (1995), s. 373-398.
- SCHERILLO Gaetano: La critica del Codice Teodosiano e la legge delle citazioni di Valentiniano III, *Studia et documenta historiae et iuris* 8 (1942), s. 5-22.
- SCIORTINO Salvatore: Gli indices nel processo criminale extra ordinem, *Iuris antiqui historia* 3 (2011), s. 49-61.
- SCIORTINO Salvatore: Intorno a Interpretatio Theodosiani 9.39 'de calumniatoribus', *Annali de Seminario Giuridico (AUPA)* 52 (2007-2008), s. 213-280.
- SOLAZZI Siro: Saggi di critica romanistica, [w:] Scritti di diritto romano, t. IV, Napoli: Jovene 1963, s. 683-695.

- SPAGNUOLO VIGORITA Tullio: 'Prohibitae delationes'. Il divieto di delazione fiscale nel Panegirico del 313, [w:] *Hestiasis: studi di tardi antichità offerti a Salvatore Calderone*, t. III, Messina: Sicania 1987 (1991), s. 337-372.
- SPAGNUOLO VIGORITA Tullio: Aspetti e problemi del processo fiscale in età costantiniana, *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana* (1996), s. 149-170.
- SPAGNUOLO VIGORITA Tullio: *Exsecranda pernicies. Delatori e fisco nell'età di Costantino*, Napoli: Jovene 1984.
- SPAGNUOLO VIGORITA Tullio: Nuovi indirizzi di politica fiscale nella legislazione di Costantino, [w:] *Società romana e impero tardoantico. 1. Istituzioni, ceti, economie*, red. A. Giardina, Roma: Laterza 1986, s. 71-80.
- VAN DER WAL Nicolaas: Die Textfassung der spätrömischen Kaisergesetze in den Codices, *Bullettino del Istituto di diritto romano* 83 (1980), s. 1-27.
- VENTURINI Carlo: Recensione a T. Spagnuolo Vigorita, *Exsecranda pernicies. Delatori e fisco nell'età di Costantino*, Napoli 1984, *Iura* 35 (1984), s. 153-160.
- VINCENTI Umberto: Codice Teodosiano e interpretazione sistematica, *Index* 24 (1996), s. 111-131.
- VOLTERRA Edoardo: Il problema del testo delle costituzioni imperiali, La critica del testo, [w:] *Atti del II Congresso Internazionale della Società Italiana di Storia del diritto* (Venezia, 1967), t. II, Firenze: Olschki 1971, s. 822-1097.
- VOLTERRA Edoardo: Sul contenuto del Codice Teodosiano, *Bullettino del Istituto di diritto romano* 23 (1981), s. 85-124.
- WIEACKER Franz: *Lateinische kommentare zum Codex Theodosianus*, [w:] *Symbolae Friburgenses in honorem Ottonis Lenel*, Leipzig: Tauchnitz 1931, s. 259-356.
- WIELING Hans: *Constantinische Schenkungen*, *Atti dell'Accademia Romanistica Costantiniana* 9 (1993), s. 267-298.

KILKA UWAG O REGULACJACH DOTYCZĄCYCH *DELATIONES*
W SPRAWACH FISKALNYCH
W USTAWODAWSTWIE CESARZY PIERWSZEJ POŁOWY IV WIEKU

Streszczenie

Celem artykułu jest analiza umieszczonych w Kodeksie Teodozjańskim konstytucji pochodzących z pierwszej połowy IV w., a odnoszących się do zagadnienia denuncjacji w sprawach fiskalnych (C. Th. 10,10,1-8). Kontrowersje wśród autorów od lat budzi kwestia odnoszenia zwłaszcza dwóch pierwszych konstytucji z tego tytułu do zagadnień związanych jedynie z postępowaniem karnym, jedynie fiskalnym, bądź też tak z jednym, jak i z drugim. Pierwszym zagadnieniem analizowanym w artykule będzie zatem kwestia natury *delationes*, o których mowa w C.Th. 10,10,1 i 2. Drugim problemem sformułowanym i podlegającym analizie w artykule jest z kolei zagadnienie charakteru zakazu działalności donosicielskiej w sprawach fiskalnych – czy miał on charakter generalny, czy też odnosił się jedynie do pewnych form donosów. Wydaje się bowiem, że, w świetle ostatnich konstytucji z analizowanego zakresu, nie ma możliwości uznania, że wszelkie formy dostarczania informacji w sprawach fiskalnych były surowo karane.

Słowa kluczowe: donosiciel; Kodeks Teodozjański; proces fiskalny; *vindicatio caducorum*

A FEW REMARKS ON REGULATIONS CONCERNING *DELATIONES* IN FISCAL MATTERS
IN THE IMPERIAL LEGISLATION OF THE FIRST HALF OF 4TH CENTURY A.D.

S u m m a r y

The aim of this article is to examine constitutions originating from the first half of 4th century A.D. and incorporated to Theodosian Code, considering the matter of delation in fiscal matters (C.Th. 10,10,1-8). Controversies among authors have risen for years in reference to the nature of especially two initial constitutions in this title as they have been understood either as considering only criminal, only fiscal, or both matters at the same time. Therefore, the first issue studied in the article will concern the nature of *delationes* from C.Th. 10,10,1 and 2. The second problem to be examined here refers to the character of interdiction of delatory activity in the area of fiscal matters – was it a general ban, or restricted to particular forms of delation. In the light of the tenor of last constitutions from the chosen range, it seems that claiming that all forms of fiscal delation were severely punished, is unacceptable.

Key words: delator; Theodosian Code; fiscal procedure; *vindicatio caducorum*